

БОНДАР

Валерій Петрович
office@hbl.com.ua

д.е.н., професор кафедри аудиту, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, Керуючий партнер, ТОВ «ЕЙЧ ЕЛ Бі УКРЕЙН»

УДК 657.62

СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ТА УСПІШНА ПРАКТИКА ОЦІНКИ

QUALITY CONTROL SYSTEM OF AUDITING SERVICES: ORGANIZATIONAL ASPECTS AND SUCCESSFUL EVALUATION PRACTICE

Стаття присвячена визначенню організаційних передумов удосконалення контролю та оцінки якості аудиторських послуг в Україні на основі дослідження та поширення міжнародної практики оцінки, співпраці з міжнародними аудиторськими компаніями та об'єднаннями. В статті особливо відзначено необхідність узгодження діяльності з контролю якості аудиторських послуг на рівні конкретної аудиторської фірми з вітчизняним законодавством та міжнародними стандартами.

Стаття посвящена определению организационных предпосылок совершенствования контроля и оценки качества аудиторских услуг в Украине на основе исследования и распространения международной практики оценки, сотрудничества с международными аудиторскими компаниями и объединениями. В статье особо отмечена необходимость согласования деятельности по контролю качества аудиторских услуг на уровне конкретной аудиторской фирмы с отечественным законодательством и международными стандартами.

законотворчеством и международными стандартами.

The present article is dedicated to determination of the organizational preconditions for improving the control and assessment of the quality of audit services in Ukraine on the basis of research and dissemination of international valuation practices, international auditing companies and associations cooperations. The article substantiates the need of coordinating the activity on quality control of audit services at the level of a specific audit firm with domestic legislation and international standards.

Ключові слова: аудит, аудиторські послуги, якість, контроль, оцінка, міжнародні стандарти

Ключевые слова: аудит, аудиторские услуги, качество, контроль, оценка, международные стандарты

Keywords: audit, audit services, quality, control, evaluation, international standards

ВСТУП

Якість послуг в загальному розумінні цього поняття – це відповідність наданих послуг очікуванням споживачів або встановленим стандартам [1]. Критерій оцінки якості наданої послуги для споживача – ступінь задоволення його потреб, тобто відповідність отриманого очікуваному.

Для ефективного забезпечення якості аудиторських послуг, що надаються аудиторськими фірмами, актуальною проблемою є управління оцінкою та контролем їх якості, в якому ключову роль відіграє не лише фіксація невідповідності якості послуг стандартам чи очікуванням клієнтів, але й виявлення внутрішніх причин, що обумовили дану невідповідність, формування способів підвищення якості послуг до необхідного рівня та контроль утримання даного рівня.

Відповідно до затвердженого Рішенням Аудиторської палати України від 27.09.2007 №182/4 «Положення з національної практики контролю якості аудиторських послуг», якісною визнається аудиторська послуга, яка надається Фірмами з дотриманням Професійних стандартів, законодавчих і нормативних вимог, що регулюють аудиторську діяльність, та задовольняє потреби користувачів. Обов'язком аудиторської фірми є створення, впровадження, обслуговування і забезпечення ефективного функціонування

системи контролю якості аудиторських послуг, сформованої таким чином, щоб забезпечити достатню впевненість у тому, що персонал фірми дотримується професійних стандартів, правил і вимог законодавства [2].

Аналіз вітчизняних наукових праць і публікацій свідчить [3; 4], що проблема контролю якості аудиторських послуг досить обмежено розкривається як науковцями, так і практиками. Відсутні ґрунтовні методичні рекомендації з контролю якості аудиторських послуг та її підтримання, що ускладнює роботу практикуючих аудиторів. Серед вітчизняних науковців, а особливо аудиторів-практиків, існує точка зору, що критерії якості аудиту мають визначатися залежно від умов укладеного договору на аудиторську перевірку відповідно до висунутих вимог замовника аудиту. Водночас, у західній практиці якісним визнається аудит, який відповідає прийнятим стандартам і принципам аудиторської діяльності [3].

Оцінка якості аудиторських послуг має на меті досягнення заданих параметрів якості окремих етапів всього процесу надання цих послуг в цілому. З огляду на це, процес вирішення проблеми відсутності належного методичного забезпечення процесу оцінювання якості аудиту слід орієнтувати на розробку параметрів та рівнів оцінки якості аудиторських послуг відповідно до вимог МСА та Кодексу етики.

МЕТА РОБОТИ полягає у визначенні організаційних передумов удосконалення системи контролю та оцінки якості аудиторських послуг в Україні на основі дослідження та поширення міжнародної практики оцінки, співпраці з міжнародними аудиторськими компаніями та об'єднаннями.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, нормативно-правові акти та Міжнародні стандарти аудиту.

При проведенні дослідження використано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення вимог Міжнародних стандартів аудиту та законодавства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Структура та інструменти впливу системи контролю якості в аудиті

Інструментарій забезпечення якості аудиторських послуг сформовано та представлено передусім в Міжнародних стандартах аудиту, де якості аудиторських послуг приділяється особлива увага. Слід відзначити, що з розвитком світової аудиторської практики змінювались і закладені в даних стандартах інструменти та вимоги до діяльності аудиторів, що можна прослідкувати шляхом аналізу змін у діючих міжнародних стандартах аудиту.

Відповідно до Міжнародних стандартів контролю якості система контролю якості аудиторських послуг має складатися з таких елементів [5]:

- відповідальність керівництва за організацію контролю якості на фірмі;
- етичні вимоги;
- прийняття завдання та продовження співпраці з клієнтом, і виконання специфічних завдань;
- людські ресурси; виконання завдання;
- моніторинг.

Усі зазначені елементи контролю якості взаємозалежні.

Відносно кожного з наведених елементів мають бути встановлені політика та процедури контролю якості, виражені в формі відповідного документу з дотриманням вимог до аудиторської документації у вигляді:

- положення з контролю якості;
- посібника з контролю якості;
- збірки внутрішніх стандартів та/або окремих положень Фірми.

Система контролю якості аудиторських послуг повинна містити інструменти вирішення конкретних практичних питань, що мають важливе значення для безперервного вдосконалення професійних стандартів та виконання законодавчих і нормативних вимог. Для цього в аудиторській фірмі:

- здійснюється розподіл обов'язків між персоналом у такий спосіб, щоб комерційні аспекти не превалювали над забезпеченням якості аудиторських послуг, які надаються;

- застосовується система стимулювання, яка заохочує персонал забезпечувати якість аудиторських послуг;

- для впровадження й підтримки системи контролю якості виділяються необхідні ресурси.

Аудиторська фірма зобов'язана документувати дотримання принципів роботи і процедури системи контролю якості. Документація з контролю якості є власністю аудиторської фірми і повинна зберігатися протягом не менше, ніж потрібно для здійснення необхідних процедур динамічного внутрішнього контролю, зовнішнього огляду і контролю якості.

Оцінка якості надання послуг в аудиторській фірмі

Іншим важливим напрямком організації ефективного контролю якості аудиторських послуг є забезпечення на аудиторській фірмі періодичних заходів з оцінки якості надання послуг як у фірмі в цілому, так і (в залежності від розвиненості організаційної структури та наявності відокремлених підрозділів) – в її структурних підрозділах, філіях та дочірніх компаніях.

Мета здійснення програм оцінки на рівні окремих аудиторських фірм полягає в забезпеченні достатньої впевненості в тому, що політика і процедури системи контролю якості є актуальними, адекватними і ефективними. Для досягнення даної мети кожна аудиторська фірма здійснює затверджені в ній оціночні процедури, що на практиці можуть досить суттєво відрізнитись, що пояснюється різними розмірами, характером та існуючою номенклатурою послуг аудиторської практики, внутрішньофірмовими процедурами та практикою управління, що склалась у фірмі.

В цілому ж загальним для будь-якої системи оцінки якості аудиторських послуг є те, що дана система повинна забезпечувати впевненість в тому, що значні та / або довгострокові порушення політики і стандартів якості послуг будуть виявлені. Особливо важлива підтримка цього процесу з боку партнерів та менеджерів аудиторських фірм.

Практика та застосовувані в аудиторській фірмі процедури оцінки якості аудиторських послуг повинні забезпечувати об'єктивну оцінку за наступними компонентами:

- дотримання професійних стандартів, відповідність вимогам нормативно-правових актів,
- адекватність доповіді про виконання замовлення з надання аудиторських послуг меті та змісту надання послуг з урахуванням умов та особливостей замовника;
- застосування правил і процедур контролю якості послуг аудиторської фірми.

Мінімальні обов'язкові вимоги, що висуваються до внутрішніх стандартів якості надання послуг в аудиторській фірмі, можна розділити на наступні основні групи:

- вимоги до призначення та підготовки внутрішніх стандартів;
- вимоги до форми та змісту внутрішніх стандартів;
- вимоги до порядку підготовки внутрішніх стандартів;

– вимоги до порядку організації внутрішньо-фірмового контролю за виконанням вимог внутрішніх стандартів якості аудиторських послуг.

На практиці технологічний цикл проведення контролю якості аудиторських послуг на основі оцінки передбачає здійснення:

– перевірки відповідності, що включає перевірку відповідності розроблених і прийнятих внутрішніх стандартів якості послуг аудиторської фірми положенням діючих національних та міжнародних стандартів аудиторської діяльності, а також вимогам діючого законодавства;

– безпосередньо перевірки якості аудиторських послуг, що передбачає перевірку факту та міри виконання розроблених та застосовуваних в аудиторській фірмі стандартів.

Оцінка якості аудиторських послуг як компонент системи контролю якості послуг конкретної аудиторської фірми може бути безперервним або періодичним. У разі проведення оцінки на невеликих аудиторських фірмах, можливо виконання оціночних процедур одним і тим же персоналом, який розробив і впровадив політику і процедуру контролю якості на фірмі. Такі особи будуть добре знайомі з вимогами щодо якості послуг, і будуть набагато легше визначити сфери удосконалення діяльності фірми, які вестимуть до підвищення якості її послуг.

Організація системи контролю якості на фірмі

Організаційний аспект впровадження та функціонування системи контролю якості аудиторських послуг передбачає призначення особи (осіб) відповідальних за ефективне функціонування даної системи та, в залежності від організаційних можливостей самої фірми, або створити підрозділ контролю якості, або доручити організацію та здійснення контролю якості одному з аудиторів, як доповнення до його посадових повноважень, або визначити відповідальну за систему контролю якості фірми належно кваліфіковану зовнішню особу, або укласти угоду з незалежним консультантом, або покласти виконання повноваження контролю якості на керівника фірми.

Тобто, якщо аудиторська фірма не має достатніх ресурсів для проведення оцінки власних послуг, вона може її здійснювати за допомогою сторонніх професійних оцінювачів, або в межах системи оцінки, яка діє в професійних аудиторських організаціях та спілках, членом яких вона є.

Планування організації процесу оцінки якості аудиторських послуг, як правило, здійснюється з урахуванням таких чинників, як:

– розмір аудиторської фірми, яка виступає об'єктом оцінки;

– різноманітність і складність аудиторської практики даної аудиторської фірми;

– ризики, пов'язані з клієнтською базою та наданням конкретних видів аудиторських послуг даною аудиторською фірмою;

– кількість структурних підрозділів об'єкту оцінки та їх географічне розміщення;

– огляд функціонування і дотримання правил окремо в кожному відокремленому офісі аудиторської фірми (якщо такі є);

– результати попередніх перевірок, внутрішнього та зовнішнього контролю, що здійснювались за ініціативи аудиторської фірми або контролюючих органів;

– ступінь повноважень, наданих структурним підрозділам оцінюваної аудиторської фірми.

Документація перевірок може включати в себе:

– оцінку дотримання професійних стандартів, правил і вимог законодавства

– результати оцінки елементів системи контролю якості;

– оцінку того, чи правильно застосовуються на фірмі принципи і процедури контролю якості;

– виявлення всіх недоліків щодо якості аудиторських послуг, їх наслідків;

– формулювання рішення про необхідність подальших дій, поряд з їх обґрунтуванням та докладним описом.

За результатами перевірки якості оформлення робочої документації та організації системи контролю якості аудиторської фірми можуть бути виявлені недоліки різного рівня суттєвості: від формальних до фундаментальних. Прикладами фундаментальних недоліків системи контролю якості можна назвати:

– відсутність незалежної особи, яка б здійснювала моніторинг якості робочих документів аудитора;

– виконання аудиту підприємств, щодо яких недотримується принцип незалежності через відносини власності, управління чи фінансової залежності однієї зі сторін, а також через надання клієнту послуг, пов'язаних зі складанням його фінансової звітності;

– видача аудиторського звіту із висловленням думки незалежного аудитора без отримання достатніх та прийнятних аудиторських доказів.

Менш значущими недоліками є ті, виправлення яких потребує менше часу та зусиль, зокрема:

– відсутність індексації та перехресних посилань на окремих робочих документах;

– недостатній опис бізнесу клієнта та формальний аналіз результатів його діяльності на етапі планування;

– нечіткий зв'язок між виявленими на етапі планування ризиками та наступними аудиторськими процедурами;

– технічні помилки при проведенні виборок на перевірку фінансово-господарської документації, чи на підтвердження сальдо по рахункам активів і зобов'язань та інші

Зазначені переліки не є вичерпними, і в різних ситуаціях, залежно від професійного судження ревизора та рівня підготовки уповноважених осіб аудиторської фірми, кількості порушень, незначущі на перший погляд порушення можуть мати дуже великі негативні наслідки для аудиторської фірми. Або ж навпаки, належне професійне обґрунтування власної позиції в окремих випадках може врятувати компанію у завідомо проґрашній позиції щодо форми аудиторського висновку.

Міжнародний досвід та його використання в Україні

Побудова системи контролю якості аудиторських послуг має базуватися на вивченні міжнародного

досвіду щодо вибору методології забезпечення якості аудиту, процедур та реальної практики в сфері дотримання в процесі такого контролю міжнародних та національних стандартів, правил професійної поведінки і етичних норм.

Найбільші та найвідоміші в світі мережі аудиторсько-консалтингових фірм широко використовують у власній практиці оцінку якості аудиторських послуг, які надаються членами мереж, як додатковий елемент системи контролю якості та фактор утримання та підвищення професійної репутації лідера аудиторсько-консалтингової сфери.

Деякі з таких мереж успішно співпрацюють із вітчизняними аудиторами та представлені в Україні, поширюючи таким чином практику оцінки та методичні підходи до оцінки якості аудиторських послуг в нашій країні.

Система контролю якості великих аудиторських компаній регламентується централізовано, завдяки роботі науково-практичних центрів Європи та Америки. Мережеві компанії мають власні аудиторські програми, корпоративні керівництва з оформлення робочої документації та положення щодо здійснення внутрішнього контролю за якістю надання послуг на всіх континентах. Їх досвід є взірцем для наслідування інших компаній.

Ми розглянемо організацію контролю якості на прикладі «HLB International» [6], що являє собою всесвітню мережу професійних аудиторських, бухгалтерських і консалтингових компаній, та має свою мережеву компанію в Україні («Міжнародна група HLB Ukraine» [7]).

За даними світового рейтингу «Міжнародного Бухгалтерського Бюлетеня», «HLB International» входить до 10-ти кращих аудиторських компаній і організацій світу. Заснована в м. Лондоні 1969 року мережа «HLB International» має більш ніж 1 900 партнерів, що мають більше 500 офісів у 100 країнах світу з персоналом, що становить понад 14 тис. сертифікованих фахівців (в тому числі – більше 60-ти в Україні): аудиторів, бухгалтерів та експертів. Компанії та партнери мережі «HLB International» мають експертний досвід в наданні послуг для компаній з широкого переліку сфер економіки (промисловість (добувна, переробна, харчова), фінансова сфера, сільське господарство, нерухомість і будівництво, сфера високих технологій та венчурного інвестування, роздрібна торгівля та індустрія розваг).

«HLB International» є членом асоціації «Forum of Firms» – професійного утворення Міжнародної федерації бухгалтерів (International Federation of Accountants). Члени «Forum of Firms» добровільно погоджуються забезпечувати у своїй професійній діяльності виконання конкретних вимог щодо якості:

– підтримувати відповідні стандарти контролю якості наданих послуг відповідно до Міжнародних стандартів контролю якості, сформованих IAASB на додаток до відповідних національних стандартів контролю якості та регулярно проводити на глобальному рівні координовані огляди забезпечення внутрішньої якості послуг, що надаються;

– дотримуватись політики та методології проведення транснаціонального аудиту на основі МСА;

– дотримуватись політики та методології, які відповідають IESBA (Кодекс етики професійних бухгалтерів) та національним професійним кодексам етики.

Членство в «Forum of Firms» є одним з індикаторів того, що послуги компаній-членів «HLB International» відповідають високим стандартам якості. «HLB International» як член «Forum of Firms» використовує керівництво по аудиту, розроблене на підставі вимог Міжнародних стандартів аудиту (МСА), а також надає компаніям-партнерам необхідне навчання і підтримку.

Членство в Американській торговельній палаті (ACC) та Київській торгово-промисловій палаті забезпечує ділові перспективні зв'язки і комунікації, доступ та обмін актуальною інформацією, використання досвіду і співпрацю зі світовою бізнес-спільнотою.

Завдяки безперервній підтримці партнерів, постійному навчанню і обміну досвідом компаній-члени мережі «HLB International», в тому числі – «Міжнародна група HLB Ukraine», застосовують передову методологію оцінки та контролю якості аудиторських послуг, що дає можливість забезпечувати високий рівень професійної репутації завдяки наданню клієнтам експертних послуг високої якості. Передача досвіду в межах мережі ведеться в процесі реалізації програм навчання «HLB Academy», проведення конференцій, веб-семінірів і презентацій, використання єдиних методичних принципів контролю якості, рекомендацій та внутрішніх стандартів з проведення оцінки якості аудиторських послуг. Так, реалізуючи власну внутрішню політику контролю якості аудиторських послуг відповідно до міжнародних стандартів, «HLB International» систематично, двічі-тричі на рік організовує і проводить обов'язкові конференції та тренінги з питань аудиту і оподаткування з метою професійного розвитку і підвищення якості надання аудиторських послуг з метою підвищення їх кваліфікації співробітників.

HLB International регулярно (з періодичністю, як правило, раз на три роки) проводить перевірку якості аудиторської практики (PeerReview), яка містить повну перевірку робочих документів і системи внутрішнього контролю якості аудиторських послуг. На основі проведеної перевірки HLB International класифікує аудиторську компанію відповідно до внутрішньої системи оцінки якості послуг, яка базується на віднесенні об'єкту оцінки (аудиторської фірми) до однієї з п'яти наступних оціночних блоків:

1. Під час перевірки аудиторської фірми не виявлено будь-яких негативних фактів, за винятком незначних питань.

2. Під час перевірки аудиторської фірми були виявлені суттєві питання щодо якості послуг, за якими Контролер «HLB International» має отримати протягом шести місяців:

– підтвердження того, що питання були вирішені;

– пояснення того, як це було досягнуто.

3. Під час перевірки аудиторської фірми були виявлені суттєві питання щодо якості послуг, за якими Контролер «HLB International» має отримати протягом 12 місяців:

– підтвердження того, що питання були вирішені;

– пояснення того, як це було досягнуто.

4. Під час перевірки аудиторської фірми були виявлені суттєві питання, за якими Контролер вважає, що ця компанія має пройти подальшу перевірку якості аудиту «HLB International», яка проводиться протягом 12 місяців після першого огляду з метою визначення рівня прогресу у виправленні виявлених питань.

5. Під час перевірки аудиторської фірми були виявлені питання щодо якості послуг, згідно з якими Контролер вважає, що вони не будуть або не можуть бути якісно вирішені протягом 12 місяців, таким чином, продовження членства в компанії «HLB International» має бути переглянуто.

Членство «Міжнародної групи HLB Ukraine» в «HLB International» надає можливість доступу до створеної в рамках мережі практики оцінки якості аудиторських послуг, глобальної системи обміну досвідом та інформацією GCS, проходження професійної практики в економічно розвинених країнах світу, що суттєво сприяє поширенню успішного досвіду оцінки та контролю якості аудиторських послуг в Україні.

Великі мережеві аудиторські компанії, однією з яких є «HLB International», представлена в Україні «Міжнародною групою HLB Ukraine», зорієнтовані на забезпечення високого рівня якості наданих послуг, дотримуються етичних принципів та вимог вітчизняного законодавства, застосовують новітні методи оцінки якості аудиторських послуг та докладають значних зусиль для підвищення професійної репутації та ефективного розподілу обов'язків між фахівцями, що працюють в цих компаніях. З іншого боку, важливим аспектом контролю якості аудиторських послуг є відповідальність фахівців-аудиторів за наслідки своєї професійної діяльності. Так, за неналежне виконання своїх обов'язків аудитор (аудиторська фірма) несе майнову та іншу відповідальність відповідно до чинного законодавства в розмірі, що не може перевищувати фактично завданих замовнику збитків з їх вини. Всі претензії майнового характеру між аудитором (аудиторською фірмою) та замовником вирішуються у судовому порядку з дотриманням вимог законодавства України.

ВИСНОВКИ

Таким чином, система контролю якості признана, в першу чергу, для забезпечення високих стандартів роботи аудиторів. Основну відповідальність в аудиторській фірмі за розробку, впровадження та моніторинг системи контролю якості несе її керівництво, але всі члени організації зобов'язані дотримуватися принципів системи управління якістю.

Важливим елементом контролю якості аудиторських послуг є оцінка ступеню відповідності рівня якості аудиторських послуг фірми вимогам міжнародних стандартів та стандартів професійних органі-

зацій та об'єднань, до складу яких входить аудиторська фірма. В цьому контексті необхідно прикласти зусиль для розширення співпраці національних аудиторських компаній з міжнародними організаціями професійних аудиторів і бухгалтерів. Така співпраця допоможе налагодити та активізувати обмін досвідом з організації аудиту і сприятиме підвищенню якості аудиторських послуг.

Наявність внутрішніх стандартів аудиторської діяльності, узгоджених з міжнародними та національними, що відповідають вимогам законодавства країни, означає наявність системи внутрішнього контролю відповідальності співробітників аудиторської фірми, що має позитивний вплив на якість аудиторських послуг та репутацію аудиторської фірми. В цьому контексті саме внутрішні стандарти повинні виступати основним елементом системи внутрішнього контролю якості аудиторських послуг і повинні підлягати ретельному, систематичному, методологічно забезпеченому контролю.

Аудиторська фірма повинна розробити та реалізувати політику та процедури контролю якості на базі ефективної системи оцінки, що дозволяє їй компенсувати слабкі місця, виявлені за результатами оцінки якості послуг (за винятком тих, що не мають суттєвого значення для повноцінного задоволення потреб клієнтів та дотримання стандартів якості). Аудиторські фірми повинні усувати передусім недоліки, що вказують на структурні проблеми в забезпеченні якості послуг, або недотримання окремими партнера або працівниками своїх професійних обов'язків, принципів, професійної етики.

Список використаних джерел

1. Міжнародні стандарти аудиту. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/msa>
2. Нормативно-правова документація з контролю якості аудиторських послуг в Україні. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/kontrol-yakosti>
3. Бондар В.П. Якість в аудиті та деякі аспекти в управлінні якістю / В.П. Бондар, Ю.В. Бондар // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер.: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. - 2015. - Вип. 1. - С. 36-66.
4. Озеран В.О. Якість аудиту фінансової звітності та методичні аспекти її перевірки / В.О. Озеран, М.В. Корягін // Незалежний аудит в Україні та міжнародний досвід: зб. тез і текстів доповідей на міжнародно-практ. конф. з аудиту. - К., 2003 -185 с.
5. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (видання 2015 року), Т.1. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.apu.com.ua/1038-mizhna-rodni-standarti-kontrolyu-yakosti-audit-u-oglyadu-inshogo-nadannya-vpevnenosti-ta-suputnikh-poslug-vidannya-2015-roku>
6. HLB International. Офіційний інтернет-сайт. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.hlb.com/>
7. Міжнародна група HLB Ukraine. Офіційний інтернет-сайт. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.hlb.com.ua>